

کتاب‌شناسی گزیده آثار دانشمندان اهل تسنن درباره‌ی امام مهدی علیه السلام: آثار شناخته‌شده و موجود

نوشته‌ی: سیدعبدالعزیز طباطبایی یزدی

ترجمه و مقدمه: حمید سلیم گندمی*

چکیده: در این گفتار، توضیحاتی پیرامون ۲۷ کتاب از آثار دانشمندان اهل تسنن که آثاری مستقل درباره‌ی امام مهدی علیه السلام به زبان عربی است، آمده است. تمام این آثار، مشهور، و نسخه‌های آن (خطی یا چاپی) شناخته‌شده و موجود است.

این گفتار، بر اساس کتاب «اهل البيت في المكتبة العربية» نوشته‌ی محقق طباطبایی کتاب‌شناس برجسته و فقیه معاصر (۱۳۴۸-۱۴۱۶ هجری قمری) فراهم آمده است. مترجم در مقدمه‌ای کوتاه، شرح حال مختصر نویسنده و توضیحات کوتاه در باره‌ی کتاب یادشده آورده است. کتاب‌هایی هم‌چون اربعین حدیث نوشته‌ی ابونعیم اصفهانی، البرهان فی علامات مهدی آخرالزمان نوشته‌ی متقی هندی، العرف الوردی فی اخبار المهدی نوشته‌ی جلال‌الدین سیوطی، عقد الدرر فی اخبار المهدی المنتظر نوشته‌ی یوسف بن یحیی شافعی، القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر نوشته‌ی ابن حجر هیتمی، از جمله کتاب‌های است که در این گفتار، شناسانده می‌شود.

کلید واژه‌ها: امام مهدی علیه السلام، کتاب‌شناسی / آثار اهل
تسنن، کتاب‌شناسی / کتاب‌های عربی، کتاب‌شناسی /
طباطبایی یزدی، سید عبدالعزیز / اهل البيت في المكتبة
العربية (کتاب) // اصالت مهدویت، دیدگاه اهل تسنن /
اصفهانی، ابونعیم / اربعین حدیث (کتاب) / متقی هندی، علی /
البرهان في علامات مهدی آخر الزمان (کتاب) / سیوطی،
جلال‌الدین / العرف الوردی في اخبار المهدی (کتاب) / شافعی،
یوسف بن یحیی / عقد الدرر في اخبار المهدی المنتظر (کتاب) /
هیتمی، ابن حجر / القول المختصر في علامات المهدی
المنتظر (کتاب)

اشاره

درباره‌ی نویسنده

محقق و کتاب‌شناس فقید، مرحوم سید عبدالعزیز ابن سید جواد ابن سید اسما عیل
ابن سید حسین ابن سید اسما عیل بن سید ابراهیم بن سید علی طباطبایی یزدی نجفی
(۱۳۴۸-۱۴۱۶ هجری قمری)

در ۲۱ جمادی‌الثانیه ۱۳۴۸ زاده شد. جدش سید اسما عیل در اوایل قرن ۱۴
هجری برای تکمیل تحصیلات، از یزد به نجف هجرت گزید و با پسر عم خود آیه‌الله
سید محمد کاظم یزدی صاحب کتاب «العروة الوثقی» وصلت کرد. پدرش سید جواد
(۱۳۰۶-۱۳۶۳) نواده‌ی دختری صاحب عروه بود و با دختردایی خود سید احمد
فرزند صاحب عروه ازدواج کرد. از این رو، محقق طباطبایی هم از سوی پدر و هم از
طرف مادر، نواده‌ی صاحب عروه بود.

در اوایل بلوغ، پدر را از دست داد و از همان زمان، تحصیل را آغاز کرد. اساتید
او - چنان که خود شمرده - چنین است:

صرف و نحو - سید هاشم حسینی تهرانی

منطق - سید جلیل طباطبایی یزدی

شرح منظومه - سید عبدالاعلی سبزواری

اسفار - شیخ صدرا بادکوبی

شرح لمعه - میرزا حسن نبوی کاشمیری، شیخ ذبیح الله قوچانی

القوانین المحکمة - سید علی علامه فانی اصفهانی

دروس عالی - شیخ عبدالحسین رشتی، شیخ مجتبی لنکرانی، میرزا

محمد علی اردوبادی، سید عبدالهادی شیرازی، سید ابوالقاسم خوبی.

تحقیق و کتابشناسی - شیخ عبدالحسین امینی، شیخ آقا بزرگ تهرانی.

وی، از شیخ آقا بزرگ تهرانی، آیه الله سید ابوالقاسم خوبی و آیت الله سید

عبدالهادی شیرازی اجازه روایت حدیث داشت. و خود به جمعی از فضلا، اجازه ی

روایت حدیث داد.

در سال ۱۳۹۶ هجری قمری ناگزیر به ایران آمد، در قم سکنی گزید و کارهای

تحقیقی خود را با نوشتن استدراک بر کتاب الغدیر آغاز کرد. این استدراک، بر مبنای

کتاب هایی بود که علامه امینی در اختیار نداشت و ندیده بود. محقق طباطبایی که

سفرهای علمی زیادی به حجاز، سوریه، اردن، لبنان، ترکیه، آمریکا، انگلیس و... رفته

بود، تجربه های گرانقدر خود را - با کمال سماحت و بزرگواری - در اختیار محققان و

پژوهشگران علوم اهل بیت علیهم السلام قرار می داد و بدین سان در تربیت آنان می کوشید.

و بالاخره پس از ۶۸ سال تعلّم و تعلیم و خدمت علمی به آستان مقدّس اهل

بیت علیهم السلام در ماه رمضان سال ۱۴۱۶ (مطابق با ۱۳۷۴ شمسی) درگذشت.

آثار

از آن جا که محقق طباطبایی هدف اصلی خود از تلاش علمی را تربیت محققان

و حل مشکلات علمی آنها می دانست، چندان در بند تکمیل آثار مکتوب خود نبود. با

این همه، در تحقیق ده ها متن از متون کهن شیعی، نقشی اساسی داشت، که در مقدمه ی

آن کتاب ها، یاد شده است.

برخی از آثار او در زمینه ی تحقیق متون چنین است:

فهرست منتجب الدین، نوشته ی شیخ منتجب الدین رازی (قرن ششم)، چاپ قم

۱۴۰۴؛ الأربعون المنتقى من مناقب المرتضى، نوشته ی ابوالخیر احمد بن اسما عیل

طالقانی قزوینی (م ۵۹۰)، در مجله‌ی تراثنا، شماره ۱، سال ۱۴۰۵؛ ترجمه‌الحسن و الحسين عليه السلام من كتاب الطبقات الكبير، نوشته‌ی ابن سعد (م ۲۳۰)، در مجله‌ی تراثنا، شماره ۱۰ و ۱۱، سال ۱۴۰۸؛ مقتل امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب عليه السلام نوشته‌ی ابن ابی الدنیا بغدادی (قرن سوم)، در مجله‌ی تراثنا شماره ۱۲، سال ۱۴۰۸؛ بخش مربوط به امام حسین عليه السلام از سه کتاب فضائل الصحابه نوشته‌ی احمد بن حنبل، انساب الاشراف نوشته‌ی بلاذری و المعجم الكبير نوشته‌ی طبرانی (هر سه تن، از محدثان و مورخان اهل تسنن) تحت عنوان کتاب: الحسين و السنّة، چاپ تهران، ۱۳۹۷ هجری؛ الفهرست، نوشته‌ی شیخ طوسی، چاپ قم: مکتبه‌ی المحقق الطباطبائی.

او تحقیق سه متن دیگر را به سامان رسانده بود: ترجمه‌ی امیرالمؤمنین عليه السلام من تاریخ مدینه دمشق، نوشته‌ی ابن عساکر (م ۵۷۱)؛ فرائد السمطين، نوشته‌ی صدرالدین ابراهیم حموی (م ۷۲۳)؛ عقد الدرر، نوشته‌ی یوسف بن یحیی شافعی (م ۶۸۵). ولی وقتی این کتاب‌ها با تحقیق دیگر دانشمندان منتشر شد، محقق طباطبائی از انتشار کار خود، خودداری کرد.

محقق طباطبائی در زمینه‌ی احادیث فضایل اهل بیت - به ویژه بر اساس منابع اهل تسنن - آثاری ارائه کرد، از جمله:

علی ضفاف الغدير، شامل مستدرکات بر کتاب الغدير علامه امینی؛ نتائج الأسفار، مجموعه‌ی یادداشت‌هایی در این زمینه از کتاب‌خانه‌های مختلف؛ المهدي عليه السلام في السنّة النبويّة؛ قیدالأوابد (مانند نتائج الأسفار)؛ ملحق کتاب خلاصة عبقات الأنوار، مجلد حدیث الثقلین (که همراه با اصل کتاب خلاصة عبقات الأنوار - و در چاپ جدید به نام نفحات الأزهار - منتشر شده است).

آثار کتاب‌شناسی محقق طباطبائی را در چند محور می‌توان برشمرد:

الف. آثار کتابخانه - محور

فهرست کتاب‌های خطی عربی و فارسی در کتاب‌خانه‌ی امیرالمؤمنین عليه السلام (کتاب‌خانه‌ی موقوفه‌ی علامه امینی) در نجف؛ فهرست کتاب‌های حدیثی و فقهی در کتاب‌خانه‌ی آستان قدس رضوی؛ فهرست برگزیده از نسخه‌های خطی حجاز، فهرست منتخب از نسخه‌های خطی چند کتاب‌خانه‌ی شخصی و عمومی در تبریز.

ب. آثار متن- محور

مانند: مستدرک الذریعة؛ اضاء علی الذریعة؛ تعلیقات علی طبقات اعلام الشیعة؛

ج. آثار عالم- محور

مانند: مکتبه العلامة الحلی؛ حیاة الشیخ یوسف البحرانی.

د. آثار موضوع- محور

مانند: فی رحاب نهج البلاغه^۱؛ الغدیر فی التراث الاسلامی^۲؛ انباء السماء برزیه کربلاء؛ معجم اعلام الشیعة؛ اهل البیت فی المکتبه العربیة.

با وجود گذشت بیش از ده سال از درگذشت معظم له، هنوز بسیاری از این آثار، چاپ و منتشر نشده‌اند. برای تحقیق بیشتر در مورد این آثار و دیگر ویژگی‌های محقق طباطبایی، می‌توان به یادنامه‌ی محقق طباطبایی رجوع کرد، که در سال ۱۴۱۷ به مناسبت نخستین سالگرد ارتحال آن فقید، در سه جلد، توسط مکتبه المحقق الطباطبایی با همکاری مؤسسه آل البیت لاهیات التراث منتشر شد.

ناگفته نماند که مؤسسه آل البیت لاهیات التراث، به عنوان یکی از مؤسسات پیشتاز در عرصه‌ی تحقیق و نشر متون شیعی؛ و نیز فصلنامه‌ی گرانبار «تراثنا» با سابقه‌ی بیست‌ساله در همین عرصه؛ بخشی از آثار تلاش ماندگار محقق طباطبایی را تشکیل می‌دهد. به همین مناسبت، مؤسسه آل البیت، گامی بلند برداشت و کتاب‌خانه‌ی شخصی محقق طباطبایی را تحت همین عنوان، پس از رحلت آن فقید فرزانه، به عنوان کتابخانه‌ی عمومی اعلام کرد که هم‌اکنون تحت عنوان «مکتبه المحقق الطباطبایی» در قم محل رجوع اهل نظر و مرکز تدوین و نشر آثار آن بزرگ مرد است.

درباره‌ی کتاب «اهل البیت فی المکتبه العربیة»

یکی از آثار ارزشمند محقق طباطبایی، کتاب «اهل البیت فی المکتبه العربیة»

۱. این کتاب در شماره پنجم سفینه معرفی شده است.

۲. محقق طباطبایی در این کتاب، در هنگام معرفی کتاب «علی ضفاف الغدیر»، مختصری از شرح حال خود را نگاشته، که این سطور، بر اساس همان نوشتار، تنظیم و تدوین شد.

است، که در آن، ۸۶۵ کتاب به زبان عربی، از آثار دانشمندان اهل تسنن^۱ در مورد اهل بیت علیهم‌السلام را معرفی کرده است.

بخشی عمده از این کتاب، در زمان حیات مؤلف فقید، به صورت پیاپی در فصل‌نامه‌ی تراثنا چاپ می‌شد؛ اما متن کامل آن پس از وفات معظم‌له به شکل یک کتاب مستقل، انتشار یافت. مؤلف در این کتاب‌نامه، در معرفی آثار یادشده، از اطلاعاتی که امکان دست‌یابی به آن‌ها بوده، بهره برده است. از این رو، برخی معرفی‌ها مختصر و بعضی مفصل است. نیز، گاهی در خلال معرفی یک کتاب، مطالبی دیگر را - که ارزش تحقیقی والا دارد - آورده است. این آثار، به ترتیب الفبایی معرفی شده و علاوه بر آثار مشهور، شناخته شده و پرنسخه، آثاری دیگر را نیز در بر می‌گیرد، مانند آثاری که شهرت چندانی ندارند یا نویسنده‌ی آن‌ها ناشناخته است یا این‌که نویسنده، اصل آن‌ها را ندیده و فقط به دلیل ارجاع دانشمندان به آن‌ها، از وجود آن‌ها آگاهی به دست آمده است.

و این گفتار

با توجه به تمام این موارد، با بررسی در کتاب «اهل البيت في المكتبة العربية»، نزدیک به هفتاد عنوان کتاب یافتیم که دانشمندان اهل تسنن، مستقلاً درباره‌ی امام عصر علیه‌السلام نگاشته‌اند. کتاب‌شناسی آن آثار، از کتاب محقق طباطبایی استخراج شد که ترجمه‌ی فارسی آن پیش روی شماست. باید دانست که در این گفتار، تنها ۲۷ کتاب معرفی می‌شود که شهرت دارد یا نسخه‌های آن در کتاب‌خانه‌ها موجود است. فهرست کتاب‌های بخش دوم (غیر مشهور، مجهول‌المؤلف، غیر موجود و...) در گفتاری دیگر - إن شاء الله - عرضه می‌شود. کمترین فایده‌ی این‌گونه فهرس، نشان دادن این حقیقت است که اندیشه‌ی مهدویت، ویژه‌ی شیعه یا برساخته‌ی آنان نیست؛ بلکه تمام دانشمندان اهل قبله در این عقیده با شیعه اشتراک نظر دارند، صرف نظر از اختلافاتی جزئی که - مانند مباحث دیگر - در این میان، مطرح است. علاوه بر این فایده، فهرست حاضر، می‌تواند به خوبی راهنمای پژوهشگران در

۱. اندکی انگشت‌شمار از این کتاب‌ها، از آثار دانشمندان مسیحی است.

زمینه‌ی پژوهش‌های مهدویت باشد، گرچه- با توجه به گذشت زمان و انتشار آثار دیگر- به پیوست‌ها و اضافات جدید، نیاز دارد، که امید است در مجال مناسب، عرضه شود.

ضمن درخواست علو درجات محقق طباطبایی از خداوند متعال، خوانندگان فرهیخته را به بهره‌گیری از یافته‌های پژوهشی ایشان فرامی‌خوانیم. و توفیق، از سوی خداست و بس.

[۱] ابراز الوهم المکنون من کلام ابن خلدون

تألیف: علامه محدث ابوالفیض احمد بن محمد بن صدیق غماری مغربی، ساکن قاهره (متوفای ۱۳۸۰)

احمد محمد مرسی النقشبندی در مقدمه‌ای که بر کتاب او «علی بن ابی طالب امام العارفین» (چاپ مطبعة السعادة، مصر) نوشته، شرح حال او را آورده است. این کتاب پیرامون امام مهدی علیه السلام است، و این‌که آن حضرت در آخر الزمان ظهور می‌نماید، هم‌چنان‌که احادیث نبوی صلی الله علیه و آله در این مورد، تواتر دارد. این کتاب در سال ۱۳۴۷ ق در مطبعة الترقی و سپس در سال ۱۳۵۴ به چاپ رسیده است.

هم‌چنین علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی ضمن مجموعه‌ی ارزشمند خود به نام «الإمام المهدی عنه اهل السنة» ۲/ ۲۲۳-۳۸۲، چاپ بیروت، ۱۴۰۲، متن کتاب را از روی چاپ مطبعة الترقی به طرز افست به چاپ رسانده است. از دیگر تألیفات او در مورد اهل بیت علیهم السلام، سه کتاب: علی بن ابی طالب امام العارفین، سبیل السعادة و ابوابها، و فتح الملك العلی، قابل ذکر است. سرگذشت مؤلف در معجم المؤلفین ۱۳/ ۳۶۸ و اعلام زرکلی ۱/ ۲۵۳ ذکر شده است. کتاب «الافادة بطرق حدیث النظر إلى علی عبادة» از برادر اوست که ذکر خواهد شد.^۱

۱. برادر او، عبدالعزیز محمد غماری مغربی، ساکن «طنجه» بود، که در سال ۱۴۱۸ درگذشت. متن کامل و تحقیق شده‌ی رساله‌ی «الافادة بطرق حدیث: النظر إلى علی عبادة» در مجله‌ی علوم الحدیث (فصلنامه‌ی موسسه‌ی دارالحدیث به زبان عربی) شماره‌ی ۳ (سال ۱۴۱۹) با شرح حال نسبتاً مفصل آمده است. - مترجم

[۲] الأربعون حديثاً في المهدي

حافظ ابونعیم احمد بن عبدالله اصفهانی (متوفی ۴۳۰ ق)

این کتاب، شامل چهل حدیث از روایات رسول اکرم درباره‌ی مهدی منتظر است.

نسخه‌ها

۱) نسخه‌ای از این کتاب در ضمن مجموعه‌ای به خط علامه سید محمد صادق آل بحر العلوم در نجف اشرف در کتابخانه‌ی ایشان موجود است.
۲) نسخه‌ای دیگری از آن به خط فخرالدین به تاریخ ۱۹ رجب سال ۸۳۸ در کتابخانه‌ی فخرالدین النصیری در تهران است که اسانید آن حذف شده است و آن را به طور کامل در جلد سوم کتابش «گنجینه‌ی خطوط علما» آورده است.^۱

موارد نقل این رساله

۱- اربلی در کشف الغمه ۱/ ۱۵۴ از آن نقل کرده و آن را به طور کامل در جلد ۲/ ۴۷۶ چاپ ایران (و در چاپ دیگری در جلد ۳/ ۲۵۷) با حذف اسناد آورده است.

۲- بحار الأنوار ۵۱/ ۷۸-۸۵

۳- اعیان الشیعه ۲/ ۵۰

۴- گنجینه‌ی خطوط علما جلد سوم^۲

۵- ضمن کتاب غایة المرام سیدهاشم بحرانی / ۶۹۹- ۷۰۱ در باب ۱۴۱ در امامت امام دوازدهم از طریق عامه با حذف اسانید و فقط متن آورده شده است.

۶- چاپ اول در نامه دانشوران ۲/ ۷۱۱ با حذف اسانید در ذیل احوال ابی‌نعیم اصفهانی به چاپ رسیده است. و در چاپ دوم (چاپ حروفی) ۷/ ۸- ۲۱ بر اساس نسخه‌ی خطی که در کتابخانه‌ی ملک‌زاده وزیر علوم که مشخص می‌شود آن نسخه دارای اسناد بوده است و اسانید آن برای رعایت اختصار حذف شده است.

۱ و ۲. مؤلف بزرگوار، مجلد پنجم آورده است، که اصلاح شد. مترجم.

ترجمه: سید عبدالحجّة البلاغی آن را به فارسی ترجمه نموده و ضمن کتاب خود الحجّة البالغة به چاپ رسانده است.

اقتباس: سیوطی آن را به عنوان محور اصلی کتاب خود «العرف الوردی» - که ضمن الحاوی للفتاوی چاپ شده است - قرار داده و آن چه را که از سایر منابع یافته است، با رمز ل بدون ذکر اسانید بر آن افزوده است.

تحقیق: آقای احمد پاکتچی تبریزی، اسانید آن را - تا نیمه‌ی کتاب - از میان سایر آثار و تألیفات ابی نعیم که مسند بوده استخراج کرده است و در حال تکمیل و استخراج باقی مانده‌ی آن است.

[۳] اصحّ ما ورد فی المهدی و عیسی

تألیف: شیخ محمد حبیب الله شنقیطی جکنی (۱۲۹۵ - ۱۳۶۳)

مؤلف مدّتی را در مکه سکونت داشت، سپس به قاهره رفت و در آن جا مستقر شد و در دانشگاه الازهر، دانشکده اصول دین به تدریس پرداخت. و کتاب‌هایش را در آن دانشکده به چاپ رسانید، که از جمله، این کتاب است. آثاری مانند: «حیة علی بن ابی طالب» و «کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب» نیز از اوست که هر دو چاپ شده و در کتاب حاضر معرفی می‌شود.

منابع: فهرس الفهارس کتّانی / ۵۵، الأعلام زرکلی / ۶ / ۷۹، معجم المؤلفین / ۹ / ۱۷۶.

[۴] البرهان فی علامات مهدی آخر الزّمان

تألیف: علی بن حسام الدّین متقی هندی مؤلف کنز العمال و آثار مشهور دیگر

(۸۸۵ - ۹۷۵)

شرح حال طولانی او در نزهة الخواطر / ۴ / ۲۳۴ آمده است.

نسخه‌های خطّی

- ۱) کتاب‌خانه‌ی بایزید، اسلامبول، شماره‌ی ۸۲۹.
- ۲) کتاب‌خانه‌ی وزیری یزد، شماره ۲۶۱۵، شماره‌ی مسلسل عمومی

۱۷۴۵۷، (فهرست کتاب‌خانه‌ی وزیر یزد ۴ / ۱۳۶۴)

۳) کتاب‌خانه‌ی حرم مکی، به خط احمد بن حسن رشیدی، تاریخ کتابت ۲۱ ربیع‌الأول ۱۲۷۲، شماره‌ی ۳۷۸ حدیث.

۴) کتاب‌خانه‌ی ناصریه، لکهنو، هند.

۵) کتاب‌خانه‌ی مسجد اعظم قم، شماره‌ی عمومی ۳۰۶۵، تاریخ کتابت:

۹۷۹.

۶) کتاب‌خانه‌ی مکه‌ی مکرّمه، شماره ۴۰ توحید، و شماره‌ی عمومی ۶۹۳.

۷) کتاب‌خانه‌ی حرم نبوی، مسجد شریف (مسجد النبی)، مدینه‌ی منوره.

۸) کتاب‌خانه‌ی حرم مکی، مکه‌ی مکرّمه، شماره ۳۵ دهلوی.

۹) کتاب‌خانه‌ی دانشگاه ام‌القری، مکه‌ی مکرّمه، شماره ۱۳۰، در ۵۲ برگ

(فهرست کتاب‌خانه ۱ / ۸۴)

۱۰) همان کتاب‌خانه، شماره ۱ / ۱۰۱۹، (فهرست ۲ / ۱۷۴)

۱۱) کتاب‌خانه‌ی هندی، لندن، ضمن مجموعه‌ی شماره BA ۸۵

۱۲) دارالکتب الظاهریه، دمشق، شماره ۹۰۰۷ در ۶۳ برگ که به نام محمد

پاشا عثمانی والی سوریه در اواسط ربیع‌الثانی سال ۱۲۵۵ نوشته شده است. استاد

ریاض الصالح در فهرست ظاهریه فهرس التصوف ۱ / ۱۸۱ - ۱۸۲، از آن یاد کرده

است. و گفته است که نسخه‌ای از آن در کتاب‌خانه متوکلیه در یمن به شماره‌ی ۶۵

موجود است.

۱۳) کتاب‌خانه سالار جنگ (فهرست عربی سالار جنگ ۱ / ۱۵۱)

۱۴) کتاب‌خانه‌ی ملی برلین، شماره ۱۰۳۴۷ (فهرست آلورث)

۱۵) کتاب‌خانه‌ی جامع کبیر، صنعا، شماره‌ی ۷۵۷، در ۸۳ برگ، که

یحیی بن محمد حنبلی آن را نوشته است. (فهرست ۲ / ۵۵۷)

۱۶) کتاب‌خانه آیت‌الله مرعشی، قم، شماره ۵۲۳۴، که عبدالرحمان بن

شمس‌الدین در مدرسه محمد رحمان در شاه جهان ابان در دهلی آن را نوشته، و در

۴ محرم سال ۱۲۵۶ از آن فراغت یافت. (فهرست ۱۴ / ۳۱)

۱۷) کتاب‌خانه‌ی امیرعلی مهنا در بیروت، که به سال ۱۰۵۵ نوشته شده

است. (مجله‌ی اخبار التراث الاسلامی، شماره ۲۱ / ۲۰)
۱۸) کتاب‌خانه‌ی ملک عبدالعزیز، مدینه‌ی منوره، شماره ۲۶۴۱، که به سال
۱۱۱۶ نوشته شده است.

چاپ‌ها

- ۱- چاپ تهران ۱۳۹۸، از روی نسخه‌ی حرم مکی، همراه با تعلیقات آقای
علی اکبر غفاری که در مقدمه‌ی آن رساله «بحث حول المهدی» از سید محمد باقر
صدر^{علیه السلام} درج شده است.
- ۲- چاپ سعودی، مکتبه ذات السلاسل، ۱۴۰۸، با تحقیق و شرح جاسم
محمدبن مهلهل الیاسین پژوهشگر معاصر، اهل عربستان سعودی در دو جزء.
ترجمه: مشرف گزجو، به صورت خلاصه آن را به ترکی ترجمه نمود، که این
ترجمه در ۹۵ صفحه به سال ۱۹۸۶، به نام «آخر زمان مهدی سنین علامت‌لری» در
اسلامبول چاپ شد.

نکات دیگر

- مقتی هندی، رساله‌ای به فارسی درباره حضرت مهدی دارد که در
کتاب‌خانه‌ی آیت‌الله مرعشی ضمن مجموعه ۵۲۴ موجود می‌باشد (فهرست ۲ /
۱۲۹). این رساله شامل ۶۰ حدیث است، که در چهار فصل آمده است:
اول: در وصف و نسب حضرت مهدی.
دوم: کرامات او.
سوم: در علامات قبل از ظهور.
چهارم: در آنچه که بعد از ظهورش به وقوع می‌پیوندد.

[۵] البیان فی اخبار صاحب الزمان

تألیف: فخرالدین محمدبن یوسف گنجی شافعی (متوفای ۶۵۸ ق)
در هدیه العارفین ۲ / ۱۲۷ ذکر شده است.

نسخه‌ی خطّی

کتاب‌خانه‌ی آیه‌الله مرعشی، به شماره ۲۵۵۳، به خط علامه شیخ محمد باقر همدانی بهاری که در رجب سال ۱۳۰۸ آن را نوشته، و به ضمیمه‌ی کفایة الطالب گنجی شافعی است.

چاپ‌ها

- ۱- تبریز، ۱۳۲۴، به ضمیمه‌ی کتاب الغیبة شیخ طوسی
  - ۲- اسلامبول، ۱۳۳۱، مطبعة الولاية
  - ۳- همراه با کتاب الزام الناصب
  - ۴- نجف اشرف، ۱۳۸۲، همراه با تحقیق و مقدمه صدیق ما علامه سیّد مهدی خراسان حفظه الله
  - ۵- نجف، ۱۳۹۰، با تحقیق علامه شیخ محمد هادی امینی، به پیوست کتاب کفایة الطالب فی فضایل علیّ بن ابی طالب از همان مؤلّف
  - ۶- بیروت، ۱۳۹۹، به تحقیق علامه سیّد مهدی خراسان با مقدمه‌ی مفصّل محقّق
- ترجمه: مرحوم شیخ سعادت حسین لکهنوی (متوفی ۱۴۰۹) آن را به اردو ترجمه کرد و به نام امام منتظر نامید، که چاپ نشده است.

[۶] تحدیق النظر فی اخبار الإمام المنتظر

تألیف: محمد بن عبدالعزیز بن مانع بن محمد بن عبدالله بن محمد بن ابراهیم وهیبی، از علماء نجد (۱۳۰۰-۱۳۸۵)

زرکلی، علم و فضل او را ستوده و گفته است: در بصره و بغداد و قاهره به تحصیل پرداخت. ملک عبدالعزیز آل سعود به سال ۱۳۵۸ او را برای تدریس در حرم مکی فرا خواند و ریاست محکمه تشخیص در مکه را به عهده گرفت. سپس به عنوان مدیر معارف و رییس هیأت تمیز قضاء شرعی معین شد، برای معالجه به بیروت مسافرت کرد، در همان جا درگذشت و به قطر منتقل شد. (نقل به تلخیص، از الأعلام: ۶/ ۲۰۹)

نسخه‌ای در دارالکتب المصریة است. (فهرست ۱ / ۱۲۷)

[۷] تحقیق ظهور المهدی (رسالة فی....)

تألیف: احمد بن عبداللطیف البربر دمیاطی (متوفی ۱۲۲۸)

نسخه

نسخه‌ای از این کتاب به خط محمد بن علی بن محمد محمودی صفدی موجود است که به سال ۱۲۳۲ در ۷ برگ نوشته شده، و در آخر مجموعه‌ی شماره ۲۳۴ از مجموعه‌های کتاب‌خانه‌ی ظاهریه در دمشق / ۱۲۰ - ۱۲۶ مجموعه است. بنگرید: فهرست مجموعه‌های ظاهریه ۲ / ۵۲.

[۸] تلخیص البیان فی اخبار مهدی آخر الزمان

تألیف: علاء الدین علی بن حسام الدین عبدالملک بن قاضی خان متقی هندی

(متوفی ۹۷۵)

منابع: ایضاح المکنون ۱ / ۳۱۸، هدیه العارفین ۱ / ۷۴۶، کشف الظنون ۱ /

۳۱۸، بروکلمن ۲ / ۲۸۴.

نسخه‌ها

۱) کتاب‌خانه‌ی آصفیه، حیدرآباد، تاریخ کتابت / ۱۲۶۵. علامه امینی رحمته الله در

سفرش به دیار هند در سال ۱۳۸۰، به خط خود از روی آن استنساخ نمود و در جلد اول کتاب ارزشمندش ثمرات الأسفار ۱ / ۱۴۵ - ۱۴۷ به یادگار گذاشت.

۲) کتاب‌خانه‌ی امیرعلی مهنا، بیروت (نشریه‌ی کویته اخبار التراث

الاسلامی، شماره‌ی ۲۱ / ۲۰)

۳) کتاب‌خانه‌ی ملک عبدالعزیز، مدینه‌ی منوره، ضمن مجموعه‌ی شماره

۲۶۱۰ که به سال ۱۱۶۰ نوشته شده است.

۴) کتاب‌خانه‌ی امام امیرالمؤمنین علیه السلام، نجف، ضمن نسخه‌ی اصل کتاب.

ثمرات الأسفار. تأليف علامه امینی، به خط مؤلف، شماره ۲۳۲۱.

(۵) کتاب‌خانه‌ی عارف حکمت، مدینه‌ی منوره، شماره ۴۶۶ توحید.

(۶) کتاب‌خانه‌ی حرم مکی، شماره ۳۴ دهلوی.

(۷) کتاب‌خانه‌ی دانشگاه منچستر، انگلستان، ضمن مجموعه‌ی شماره ۱۸۴ /

۴۳۳.

(۸) کتاب‌خانه‌ی آیت‌الله مرعشی نجفی، قم، در ضمن مجموعه شماره ۷۰۲

(فهرست ۲ / ۲۹۶).

(۹) کتاب‌خانه‌ی عاشر افندی، شماره‌ی ۴۴۶ در کتاب‌خانه سلیمانیه در

اسلامبول.

(۱۰) موزه‌ی بریتانیا، شماره ۴۲۸۰.

(۱۱) کتاب‌خانه [خزانه] حسن پاشا جلیلی، ضمن مجموعه‌ی شماره ۱۸ /

۲۵ در کتاب‌خانه‌ی اوقاف موصل (فهرست اوقاف ۱ / ۲۱۶). نویسنده‌ی فهرست،

این رساله را به سیوطی نسبت داده است!

(۱۲) کتاب‌خانه‌ی حسن حسنی عبدالوهاب، ضمن مجموعه‌ی شماره

۱۷۹۷۱، صفحات ۴-۶ این مجموعه (فهرست / ۲۴)

(۱۳) کتاب‌خانه کوپرلی، ضمن مجموعه‌ی شماره ۳۳۰، صفحات ۳۱۲-۳۱۵

این مجموعه (فهرست ۲ / ۵۷۸)

(۱۴) همان کتاب‌خانه، ضمن مجموعه‌ی شماره ۷۰۵، کتابت: ۱۰۴۳

(فهرست ۳ / ۳۳۱)

(۱۵) کتاب‌خانه‌ی مسجد جامع، بمبئی.

(۱۶-۱۹) موزه عراقی، از کتب عزای، به شماره‌های ۱۰۷۶۵ / ۲ و ۹۳۸۱ / ۴

و ۹۶۳۵ / ۲ و ۱۰۸۴۷ / ۲.

(۲۰) کتاب‌خانه‌ی جامع النبی شیث، شماره‌ی ۱۱ / ۱۹ در کتاب‌خانه‌ی

اوقاف موصل، ضمن مجموعه‌ای که تاریخ کتابت رساله قبل از آن در مجموعه،

سال ۱۰۶۱ است (فهرست کتاب‌خانه‌ی عمومی اوقاف موصل ۲ / ۲۱۲) و در آغاز

صفحه‌ی اول نوشته شده است: «و هذه رسالة تسمى تلخیص البیان فی علامات

المهدی آخر الزّمان، ألفها الشيخ احمد بن حجر، السّاکن بمکّة المشرفة و المنوّرة، وفقه الله لما یرضیه»

- ۲۱) کتاب خانہی اوقاف، موصل، ضمن مجموعہی شماره ۶۹ / ۲۴ از کتاب‌های مدرسہی احمدیہ (فہرست اوقاف ۵ / ۳۲۲)
- ۲۲) کتاب خانہی موزہ عراقی، ضمن مجموعہی شماره ۳ / ۲۲۳۵۶، بہ خطّ خیرالله العمری خطیب مسجد عمریہ در بغداد، کتابت: ۱۱۳۴.
- ۲۳) کتاب خانہی متوکلیہ صنعاء یمن، (فہرست ظاہریہ، تصوّف ۱ / ۱۸۲ نقل از فہرست کتاب خانہ متوکلیہ / ۲۳۶)
- ۲۴- ۲۹) کتاب خانہی ملّی برلین، ضمن مجموعہ‌های شماره ۲۷۲۶، ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، ۲۷۳۰، ۱۰۳۴۷، ۱۰۳۴۸.
- ۳۰- ۳۳) کتاب خانہی پرینستون ضمن مجموعہ‌های شماره ۴۰۰۳ تاریخ ۱۰۸۸، شمارهی ۸۳۲ کتابت قرن ۱۱، شماره ۴۳۹۶، شمارهی ۵۵۴۲ کتابت قرن ۱۲.

چاپ

در مجلہی الہادی (چاپ دارالتبلیغ قم)، دورہی ہفتم، شمارهی ۲ با تحقیق علی اکبر مہدی پور منتشر شدہ است.

نکات دیگر

- ۱- البرہان فی علامات مہدی آخر الزّمان نیز از اوست کہ پیش از این ذکر شد.
  - ۲- وی رسالہ‌ای بہ فارسی در باب مہدی علیہ السلام دارد، کہ در کتاب خانہی گنج‌بخش پاکستان ضمن مجموعہی شماره ۸۱۲ (صفحات ۳۰- ۵۷ مجموعہ) یافت می‌شود. (فہرست گنج‌بخش احمد منزوی ۲ / ۶۴۵)
- نسخہی دیگر آن در کتاب خانہی عمومی آیة اللہ مرعشی نجفی در قم است، ضمن مجموعہی شماره ۵۲۴، صفحات ۱۰۷ تا ۱۱۴ مجموعہ. (فہرست مرعشی ۲ / ۱۲۹)

این رسالہ شامل ۶۰ حدیث است کہ در چہار فصل مرتّب شدہ است:
۱- در وصف و نسب مہدی

- ۲- درکراماتش
- ۳- در علامات قبل از ظهورش
- ۴- در آنچه بعد از ظهورش اتفاق می افتد.
- بروکلمن در ۲ / ۳۸۴ و ذیل ۲ / ۵۱۸ آن را به متقی، و ذیل ۲ / ۵۲۹ شماره ۴۵، آن را به ابن حجر نسبت داده است.
- گمان می‌کنم آن رساله، ترجمه‌ای است از کتاب تلخیص البیان، چنان‌که اشتراک در ابواب و عناوین آن دو نشان می‌دهد (فهرست مشترک ۲ / ۱۱۴۹)

[۹] تنبیه الوسنان إلى اخبار مهدی آخر الزّمان

تألیف: احمد نوبی (متوفی ۱۰۳۷)

معجم المؤلفین ۲ / ۱۹۷ به نقل از اصل آلمانی بروکلمن ۲ / ۳۸۵ و ۵۲۰ و ذیل آن

نسخه‌ای از آن در کتاب‌خانه‌ی گوته، شماره‌ی ۸۵۳ موجود است.

[۱۰] الدر المنضود في ذکر المهدی الموعود

تألیف: سید صدیق حسن بن اولاد حسن بن اولاد علی قنوجی.

آغاز آن: الحمد لله الذی بیده الملك و الملكوت. و بعد فاعلم أن المشهور بین كافة من اهل الإسلام علی ممدّ الاعصار انه لابد في آخر الزّمان من ظهور رجل ...

نسخه‌ی اصل آن به خطّ مؤلف، در کتاب‌خانه‌ی ندوة العلماء لکهنو در هند، به شماره‌ی ۳۱۱ موجود است. (فهرست ندوة العلماء / ۹۷)

[۱۱] الردّ علی من حکم و قضی ان المهدی الموعود جاء و مضی

تألیف: متقی هندی، علی بن حسام الدین بن عبد الملک بن قاضی خان شاذلی چشتی، که در اصل، اهل «جونپور» هندوستان بود، ولی در برهان پور درگذشت. به سال ۸۸۵ زاده شد، و در مکه‌ی مکرمه، به سال ۹۷۵ درگذشت.

عبد القادر فاکهی، کتاب مستقلی در شرح حال مؤلف به نام القول النقی فی

مناقب الممتقی نگاشت. خود مؤلف نیز رساله‌ای درباره‌ی زندگی خودش نوشته است. در کتاب نزهة الخواطر ۴ / ۲۳۴- ۲۴۴ شرح حال مفصلی از او آمده، که رساله‌ی مؤلف در صفحه‌ی ۲۴۱ آن درج شده است. هم‌چنین شرح حال مفصلی از او در پایان کتابش کنز العمال چاپ حلب آمده است.

یکی از تألیفات او، البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان است که پیش از این معرفی شد. در این دو کتاب، از رساله‌ی خود در ردّ ادّعی مهدویت محمد بن یوسف جونپوری یاد کرده است.

محمد بن یوسف جونپوری، همان است که شرح حال او در نزهة الخواطر ۴ / ۳۲۲- ۳۲۶ ذکر شده است. وی در سال ۸۴۷ به دنیا آمد و به سال ۹۱۰ وفات یافت و به سال ۹۰۱ و ۹۰۳ ادّعی مهدویت نمود، که تفصیل آن در نزهة الخواطر بیان شده است. عدّه‌ای با او بیعت نمودند و گروهی از او تبعیت کردند. متقی در ردّ آن‌ها این رساله را نگاشت، هم‌چنان‌که مولی علی قاری رساله‌ای به همین نام را نوشت، که در آینده معرفی می‌شود.

نسخه‌ها

- ۱) کتاب‌خانه‌ی رضا، رامپور هند، ضمن مجموعه‌ی شماره ۱۵۱۴ (برگ ۹۴ ب- ۹۹ آ، از این مجموعه)، کتابت / ۹۹۰.
- ۲) همان کتاب‌خانه، برگ ۱- ۷ از مجموعه‌ی ۱۹۷۵، کتابت قرن ۱۱. هر دو نسخه در فهرست کتاب‌خانه‌ی رضا ۲ / ۴۶۰ معرفی شده است.

[۱۲] الردّ علی من حکم و قضی بأن المهدی الموعود جاء و مضی

تألیف: مولی علی بن سلطان محمد قاری هروی حنفی (متوفی ۱۰۱۴) نویسنده، این کتاب را به سال ۹۶۵ هـ تألیف نمود. شرح حال مؤلف در منابع زیر آمده است:

خلاصة الأثر ۳ / ۱۸۵، البدر الطالع ۱ / ۴۴۵، معجم المؤلفین ۷ / ۱۰۰، الاعلام زرکلی ۵ / ۱۲.

- (۱) کتاب‌خانه‌ی حرم مکی، مجموعه‌ی شماره ۶ / ۵۹ ردود به خط حنیف‌الدین بن عبدالرحمان مرشدی عمری در ۷ برگ، که در ۱۲ ربیع‌الأول سال ۱۰۵۳ از آن فراغت یافت.
- (۲) کتاب‌خانه‌ی ناصریه، لکهنو، هند.

[۱۳] الروض الوردی فی اخبار المهدی

تألیف: جعفر بن حسن بن عبدالکریم بن محمد بن عبدالرسول برزنجی مدنی، مفتی شافعیه در مدینه‌ی منوره (متوفی ۱۱۷۹ یا ۱۱۸۴ یا ۱۱۷۸)

آغاز آن: یا من اظهر النوع الانسانی و مدّ علیه اکنافه و جعله محطّ المنظر الالهی و مرکز الخلافه... مقتبساً من مشکاة کلام الشیخ الأكبر و جدّی السید محمد بن رسول... و رتبت ذلك في ثلاثة فصول و تتمیم و خاتمه....

سلك الدرر ۲ / ۹، عجائب الآثار ۱ / ۳۶۳، هدیة العارفين ۱ / ۲۵۶، معجم المؤلفين ۳ / ۱۳۷، الاعلام ۲ / ۱۲۳، بروکلین ۲ / ۳۸۴ از اصل آلمانی.

نسخه‌ای از آن در کتاب‌خانه‌ی صاحب‌عبقات در لکهنو هند ضمن مجموعه‌ای موجود است.

[۱۴] شرح قصيدة الفوز و الأمان

تألیف: ابوالنجاح احمد بن علی بن عمر بن صالح عدوی حنفی طرابلسی دمشقی، معروف به مینی (۱۰۸۹ - ۱۱۷۲)

این کتاب، شرحی است بر قصیده‌ی رائیه در مدح امام دوازدهم حضرت مهدی منتظر عجل‌الله‌فرجه سروده‌ی شیخ بهاء‌الدین عاملی، محمد بن عزالدین الحسین عبدالصمد حارثی همدانی عاملی جبعی (متوفی ۱۰۳۰)، با مطلع: سری البرق من نجدٍ فهیج تذکاری. دانشمندان فریقین بر این قصیده، شرح‌هایی نوشته‌اند، که از جمله، این کتاب است. کتاب، در مصر چاپ شده و اسماعیل پاشا در هدیة العارفين ۱ / ۱۷۶ آن را ذکر کرده است.

[۱۵] العرف الوردی فی اخبار المهدی

تألیف: جلال الدین ابی الفضل عبدالرحمان بن ابی بکر بن محمد بن سابق الدین شافعی مصری خضیری مشهور به سیوطی (۸۴۹- ۹۱۱ هـ)

سیوطی در کتاب خود «حسن المحاضر» ۱/ ۳۲۸- ۳۳۵، شرح حال خود را ذکر کرده و در آن بیان نموده که جدّ بزرگ او عجمی یا از شرق بود. وی، شمار آثار خود را تا آن زمان بالغ بر سیصد کتاب شمرده است. بروکلمن، ۴۱۵ کتاب - خطی و چاپ شده - برای او بر شمرده است. و از داوودی شاگردش نقل شده که تألیفات او بیشتر از ۵۰۰ کتاب است.^۱

سیوطی، هفت سال قبل از درگذشت، فهرستی برای تألیفاتش نوشت که تا آن زمان ۵۳۸ کتاب را در آن بر شمرده.^۲

اسماعیل پاشا، ۵۵۸ کتاب را برای او نام برده است.^۳

ابن القاضی در درة الحجال ۳/ ۹۲، ذیل شرح حال سیوطی به شماره ۱۰۱۸ گوید:

«برای او تصانیفی است که به جهت کثرت به شمارش نمی آید و به هزار می رسد!»

بعضی از معاصران سیوطی مطالبی به او نسبت دادند، که سیوطی در پاسخ آن‌ها، رساله‌های الصارم الیهندی (المنکی) فی عنق ابن الکرکی، کتاب: الجواب الزکی عن قمامة ابن الکرکی، و کتاب الکاوی لدماغ السخاوی را نوشت.

سخاوی، کتابی حجیم، به نام «ارشاد الغاوی» در دفاع از خودش و سرگذشت زندگی اش نوشت، و انتقادهایی بر سیوطی وارد کرد.^۴

۱. شذرات الذهب ۷/ ۵۳، الکواکب السائرة ۱/ ۲۲۸.

۲. این فهرست، ابتدا در آغاز مجموعه‌ی رسائلش در لاهور به نام «رسائل اثنی عشر للسیوطی» چاپ شده، سپس عبدالعزیز سیروان در مقدمه‌ی کتاب «معجم طبقات الحفاظ و المفسرین» در بیروت سال ۱۴۰۴ آن را منتشر نمود.

۳. هدیه العارفين ۱/ ۵۳۴- ۵۴۴.

۴. نسخه‌ای از آن در ایا صوفیا شماره ۲۹۵۰ دیدم. نسخه‌ای که در زمان حیاتش نوشته شده و خطّ او در آن است، در ۲۳۱ برگ و ناقص الآخر است که در ورقه‌ی ۷۹ ب، تألیفاتش را ذکر کرده است.

درباره‌ی سیوطی کتاب‌های مختلف نوشته‌اند. از جمله:

- ۱- احمد شرقاوی درباره‌ی آثار سیوطی و محل‌های وجود آن کتب، کتابی به نام «مکتبه‌الجلال السیوطی» نوشت.^۱
- ۲- احمد خازندار با همکاری محمد ابراهیم شیبانی، فهرستی شامل همه‌ی آثار و منابع و مآخذ آن‌ها با نام «دلیل مخطوطات السیوطی و اماکن وجودها» نوشت.^۲
- ۳- کتاب: جلال‌الدین السیوطی، شامل مجموعه‌ی بحث‌هایی که در گردهمایی مجلس اعلی فنون و آداب با جمعیت مصری تحقیقات تاریخی به سال ۱۹۷۸ ایراد شده است.
- ۴- کتاب: السیوطی النحوی، از دکتر عدنان محمد سلمان، چاپ بغداد، سال ۱۹۲۶.
- ۵- کتاب: جلال‌الدین السیوطی، منهجه و آراؤه الکلامیه، از محمد جلال ابی الفتوح شرف چاپ بیروت سال ۱۹۸۲.
- ۶- جلال‌الدین السیوطی و اثره فی الدراسات اللغویه، تألیف دکتر عبدالعالی سالم مکرم چاپ بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹.
- ۷- جلال‌الدین السیوطی، عصره و حیاته و آثاره، تألیف دکتر طاهر سلیمان حموده، چاپ بیروت، المکتب الاسلامی.
- ۸- جلال‌الدین سیوطی، مسیره العلمیه و مباحثه اللغویه، نوشته‌ی دکتر مصطفی شکعه، چاپ مصطفی البابی الحلبی، ۱۴۰۱.

* * *

سیوطی، در مورد فضایل اهل بیت علیهم‌السلام، کتاب‌های چندی نوشته است، از جمله:

- الف. احياء المیت بفضائل اهل بیت علیهم‌السلام
- ب. الثغور الباسمة فی فضائل السیده فاطمة

۱. چاپ رباط، ۱۹۷۷ م.

۲. چاپ مکتبه ابن تیمیه سال ۱۴۰۳ هـ / ۱۹۸۳ م، کویت.

- ج. شدّ الأثواب في سدّ الأبواب.
 د. القول الجليّ في فضائل عليّ عليه السلام
 هـ. كشف اللبس عن حديث ردّ الشمس.
 و. نهاية الإفضال في مناقب الآل

توضیحاتی در مورد کتاب «العرف الوردی»:

سیوطی در فهرست مؤلفات خود، به شماره‌ی ۱۷۹ از مجموعه‌ی کتاب‌های حدیثی، کتاب «العرف الوردی» را نام برده است. هم‌چنین در کشف‌الظنون / ۱۱۳۲، هدیه‌العارفین ۱ / ۵۴۰، دلیل مخطوطات السیوطی (احمد خازندار) ص ۲۲۷ رقم ۷۶۱ از آن نام برده‌اند.

سیوطی، این کتاب را همراه با ۷۷ رساله‌ی دیگر خود، در مجموعه‌ای واحد به نام «الحاوی للفتاوی» گرد آورده است. کتاب «الحاوی للفتاوی» در دو جلد، بارها چاپ و منتشر شده است.

متقی هندی صاحب کنز العمال، رساله‌ی «العرف الوردی» را تبویب و ترتیب داده، و احادیثی بر آن افزوده، و آن را «البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان» نامیده است.

متقی در مقدمه‌ی کتاب «البرهان....» می‌نویسد:

چون دیدم که کتاب «العرف الوردی فی اخبار المهدی» تألیف.... عبدالرحمان جلال‌الدین سیوطی.... احادیث وارده در شأن مهدی موعود را گرد آورده؛ ولی به ترتیب ابواب و تراجم نیست، آنرا به ترتیب ابواب مرتب ساختم... و بر آن احادیثی افزودم....

چاپ‌ها

این کتاب، بارها، در ضمن مجموعه‌ی «الحاوی للفتاوی» (جلد دوم آن) چاپ شده است. علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی، بر اساس چاپ محی‌الدین عبدالحمید، آن را در کتاب خود «الإمام المهدی عند اهل السنّة» ۱ / ۳۵۴ - ۳۹۷ افسست کرده است.

نسخه‌های خطی

- ۱) کتاب‌خانه‌ی حرم مکه، ضمن مجموعه‌ی «۵۹-ردود» (برگ ۱۴۵-۱۶۶) در همین مجموعه، رساله‌های زیر نیز وجود دارد:
- الف: تلخیص‌البیان- که نام آن در فهرست رسائل، در ابتدای مجموعه دیده می‌شود؛ اما خود رساله، مفقود شده، و جای آن قبل از این کتاب سیوطی است.
- ب: رسالة فی الردّ علی من انکر انّ عیسیٰ اذا نزل یصلیٰ خلف المهدی صلاة الصبح- از سیوطی.
- ج: الاعلام بنزول عیسیٰ علیه السلام از سیوطی، در ۹ برگ. (برگ ۲۳۲ مجموعه به بعد).
- ۲) نسخه‌ای دیگر در همان مجموعه، برگ ۲۲۴ به بعد.
- ۳) نسخه‌ای از مجموعه‌ی قرن ۱۱، در کتاب‌خانه‌ی سلطان احمد سوم، در طوپ قاپ‌سرای، اسلامبول، شماره‌ی ۵۶۴، (فهرست کتاب‌خانه ۲ / ۲۶۸)
- ۴) نسخه‌ی قرن ۱۱، در کتاب‌خانه‌ی خدابخش، پنته‌ی هند، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۳ / ۲۵۷۱.
- ۵) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۶.
- ۶) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی مسجد جامع صنعاء، یمن، ضمن مجموعه‌ی شماره ۹۷ ص ۱۱- ۲۶. (فهرست کتاب‌خانه ۲ / ۶۷۸- ۶۷۹)
- ۷) نسخه‌ی دارالکتب المصریة، شماره «۳۲-مجامیع»، که در «دلیل مخطوطات السیوطی» / ۲۲۷، تنها همین یک نسخه را از این کتاب نام برده است!
- ۸) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی اسعد افندی، ضمن مجموعه‌ی شماره ۱۴۴۶، در کتاب‌خانه‌ی سلیمان‌اسلامبول.
- ۹) نسخه‌ی کتاب‌خانه ندوة العلماء، لکهنو، هند. ضمن مجموعه‌ی شماره ۲۷۰ (فهرست کتاب‌خانه / ۱۱۷)
- ۱۰) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی آسیایی، بنگلادش، ضمن مجموعه‌ی رسائل سیوطی، شماره‌ی ۲۳۴، برگ ۷۳- ۸۱ (فهرست مخطوطات عربی کتاب‌خانه‌ی آسیایی ص ۱۰۸)

[۱۶] العرف الوردی فی دلائل المهدی

تألیف: عیدروس، وجیه الدین ابی الفضل عبدالرحمان بن مصطفی یمنی
حضر می تریمی. شافعی مذهب، اشعری مسلک، نقش بندی وفایی، ادیب صوفی،
مولی الدویله، ساکن مصر، ۱۱۳۵-۱۱۹۲ هجری قمری.
در تریم متولد شد. به مصر و شام و روم سفر کرد، و در مصر مستقر شد.
فرزندش مصطفی، رساله ای در مورد شرح حال پدرش نوشته است. مرادی، او را به
عنوان «علامه ی دانا، محقق نحیر... نادره ی زمان و فرید روزگار...» ستوده است.
علاوه بر این کتاب، وی کتاب «عقد الجواهر فی فضل آل بیت النبی الطاهر» را
نیز نوشته است.

درباره ی او بنگرید: سلک الدرر ۲ / ۳۲۸، تاریخ الجبرتی ۲ / ۲۷، نشر العرف
۲ / ۵۰، هدیه العارفین ۱ / ۵۴۴ (در این منبع، کتاب های زیادی برای مؤلف نام برده،
از جمله همین کتاب)، مصادر الفكر العربی الاسلامی فی الیمن / ۲۹۷.
نسخه ای از این کتاب در کتابخانه ی ملی برلن به شماره ی ۲۷۳۳ موجود
است.

[۱۷] العطر الوردی فی شرح القطر الشهدی فی اوصاف المهدی

متن (القطر الشهدی...) تألیف شهاب الدین احمد بن احمد حلوانی شافعی
مصری خلیجی (متوفی ۱۳۰۸) است، که در آینده - إن شاء الله - ذکر می شود.
شرح (العطر الوردی...) تألیف محمد بن محمد بن احمد مصری بلیسی
است، که در سال ۱۳۰۸ تألیف شده است.

«العطر الوردی» همراه با متن «القطر...» در سال ۱۳۰۸ در بولاق - ضمن
مجموعه ی پنج رساله از حلوانی (ناظم متن) - چاپ شده است. سپس علامه شیخ
مهدی فقیه ایمانی، در ضمن مجموعه ی ارزشمند خود «الإمام المهدی عند اهل
السنة» ۲ / ۱۱۳-۱۵۳ (چاپ بیروت، ۱۴۰۳) آن را از روی چاپ بولاق، افسست کرده
است. هم چنین در سال ۱۳۴۵ در قاهره به ضمیمه ی کتاب «فتح ربّ الأرباب»

منتشر شده است.

آغاز کتاب چنین است: الحمد لله رب العالمین، حمداً- یبلغ به درجه الهادیین المهدیین....

اسماعیل پاشا در ایضاح المکنون ۲ / ۲۳۴، ذیل نام متن (قطر....) چنین گفته و شرح آن را مربوط به سال ۱۳۰۸ دانسته، که این قول، صحیح است؛ اما یک بار دیگر در همان کتاب ۲ / ۱۰۲، و نیز در هدیه العارفین ۲ / ۱۵۵ از آن نام برده و وفات شارح را در سال ۷۴۹ یاد کرده، چنانکه در ایضاح المکنون ۱ / ۱۰۰، تحت عنوان «العطر...» همین اشتباه را مرتکب شده است.

این خطا به کحاله در معجم المؤلفین ۹ / ۶۶ و زرکلی در الاعلام ۷ / ۳۶ نیز سرایت کرده است.

در حالی که متن، توسط مؤلفی است که در سال ۱۳۰۸ درگذشته (هدیه العارفین ۱ / ۱۹۲، ایضاح المکنون ۲ / ۲۳۰، معجم المؤلفین ۱ / ۱۴۷)، چگونه شرح آن متعلق به قرن هشتم باشد؟!

[۱۸] عقد الدرر فی اخبار المهدی المنتظر

تألیف: قاضی القضاة بهاء الدین (بدرالدین) ابی الفضل یوسف بن یحیی بن محمد بن علی بن محمد بن یحیی بن علی بن عبدالعزیز شافعی، مشهور به زکی یا ابن زکی (۶۴۰-۶۸۵ هـ)

وی در دمشق زاده شد و زیست و درگذشت. از آن جا که بعضی در بیان نسب او، رعایت اختصار کرده اند، اشتباهاتی در مورد نسب او شده، لذا ما به طور کامل بیان کردیم.

خاندان زکی، از خاندان های علمی دمشق در قرن ششم و هفتم است، که افراد متعددی - عالم- قاضی، محدث و فقیه- در آن بوده اند.

سبکی در طبقات کبری ۸ / ۳۶۵- ضمن یادکرد بزرگان فرقه شافعی- از او نام برده، و حافظه ی سریع، احتیاج قوی، و ذهن کنجکاو او را می ستاید. سبکی، اساتید او را پدرش و قاضی کمال الدین تغلیسی، و شاگردان او را حافظ علم الدین

برزالی و دیگران شناسانده و می‌گوید: وی، از پدرش رتبه‌ی علمی والاتر داشته و متولّی قضاوت در دمشق بوده است.

سبکی در کتاب طبقات دیگر خود نیز درباره‌ی زکی سخن گفته است.

علاوه بر این دو منبع، منابع زیر نیز درباره‌ی او مطالبی گفته‌اند:

العبر ۵ / ۳۶۵، البداية و النهاية ۱۳ / ۳۰۸، طبقات الشافعية تألیف ابن قاضی شهبه ۲ / ۲۶۷، النجوم الزاهرة ۷ / ۳۷۰، شذرات الذهب ۵ / ۳۹۴. نویسنده‌ی کتاب شذرات الذهب، درباره‌اش گوید:

مهم‌ترین مدارس دمشق در آن روزگار- یعنی: عزیزیه، تقویه، فلکیه، عادلیه، مجاهدیه، کلاسه- در اختیار او بوده و ذهبی در مدح و ثنای مقام علمی وی، مطالبی عجیب گفته است.

زکّی شافعی، این کتاب را در دمشق نوشته، و در آخر ربیع الثانی ۶۵۸، آن را به پایان رسانده است. پایان یکی از نسخه‌ها چنین است:

«علی یدی المعنی بجمعه و کتبه... یوسف بن یحیی بن علی المقدسی الشافعی السلمی، بمدينة دمشق»

باید دانست که ما، در هیچ‌یک از منابع شرح حال وی، لقب «مقدسی سلمی» را در وصف او ندیده‌ایم.

زرکلی در الأعلام ۸ / ۲۵۷ تحت عنوان «ابن زکّی» می‌نویسند:

«شرح حال نگاران، کتابی برای او نام نبرده‌اند.»

این کلام زرکلی، دلیل بر ضعف انتساب کتاب به وی نمی‌شود؛ زیرا بسیار اتفاق می‌افتد که شرح حال‌نگاران، از شخصیتی نام می‌برند، بدون این‌که از تألیفات او یاد کنند؛ به ویژه اگر آثار او در مورد اهل بیت علیهم‌السلام باشد. از سوی دیگر، وحدت اسم، اسم پدر، زمان، شهر، مذهب و مشخصات دیگر، دلیل بر این نسبت است، چنان‌چه بروکلیمان در کتاب خود ۱ / ۵۵۵ شناخته و گفته است.

محقق در مقدمه‌ی این کتاب گفته:

این کتاب در موضوع خود، گسترده‌ترین و پرمادّه‌ترین کتاب و دقیق‌ترین کتاب در تقسیم و ترتیب ابواب است. و کتاب‌های پس از آن، مختصرهایی از آن، یا همان مطالب با روشی دیگر هستند....

مؤلف در مقدمه می‌گوید:

علمای حدیث، در مورد امام مهدی، احادیثی نقل کرده‌اند که به دلیل کثرت، قابل شمارش نیست... من از خدای تعالی طلب خیر کردم، و احادیثی را که آسان و در دسترس بود، در این جا گرد آوردم. این احادیث، همه در مورد امام مهدی منتظر است، که از اسم، کنیه، ویژگی‌ها، سیره‌ی حضرتش، نزول عیسی بن مریم علیه السلام و نماز خواندن او پشت سر حضرتش خبر می‌دهد. این احادیث را ائمه به روایات مسند خود نقل کرده و دانشمندان علم حدیث در کتاب‌های مورد اعتماد خود نوشته‌اند...

نسخه‌های خطی

- ۱) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی امام رضا علیه السلام مشهد، شماره‌ی ۱۷۵۲، متعلق به قرن دهم، که یادداشتی به تاریخ سال ۹۴۲ در آن موجود است.
- ۲) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، شماره‌ی ۱۷۵۱، تاریخ تحریر: محرم ۹۵۳.
- ۳) نسخه‌ی خطی در کتاب‌خانه‌ی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۳، تحریر: سال ۹۱۰، که ورث در فهرست کتاب‌خانه ۶۵۸ / ۲ نام برده است.
- عکسی از آن در مرکز خدمات و تحقیقات فرهنگی عمان در اردن، به شماره‌ی ۴۱۶ موجود است (فهرست فیلم‌های مرکز / ۱۰۸)
- ۴) نسخه‌ی خطی قرن ۹ یا ۱۰، در مدرسه‌ی بادکوبی در کربلا بود، که استاد بزرگوار ما صاحب الذریعه و یار وفادار او علامه جلیل میرزا محمد طهرانی عسکری از آن خبردار شدند. عزم خود را جزم کردند تا از آن نسخه بردارند. با کمک هم، استنساخ آن را به پایان بردند. بعد از سال‌ها، این نسخه به کتاب‌خانه‌ی جعفری در مدرسه‌ی هندی در کربلا انتقال یافت. سپس تمام آن کتاب‌خانه مصادره شد و اکنون از سرنوشت آن هیچ خبری ندارم.
- ۵) نسخه‌ای که صاحب ذریعه و علامه میرزا محمد عسکری متوفی ۱۳۷۱، عالم و محدث مقیم سامرا، با هم نوشته بودند، در کتاب‌خانه‌ی مرحوم عسکری بود، که از سرنوشت آن کتاب‌خانه، پس از مصادره خبری در دست نیست.

من قبل از آن مصادره، آن نسخه را امانت گرفته و از روی آن برای خودم نسخه‌ای نوشته بودم و تحقیق و اخراج مصادر و اسانید آن را آغاز کرده بودم، که در اثنای آن، کتاب در قاهره منتشر شد.

۶) نسخه‌ای در کتاب‌خانه‌ی عمومی آیه‌الله حکیم در نجف اشرف، به خط جعفر بن رفیع، ضمن مجموعه‌ی شماره‌ی ۲۴۰، که خط علامه محدث میرزا حسین نوری و تملک ایشان بر این نسخه هست.

۷) نسخه‌ای در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، در مجموعه‌ی شهید علی پاشا، شماره‌ی ۱۶۹۰، که در پایان آن آمده: «قُوبِلَ بِأَصْلِ مَصْنُفِهِ».

۸) نسخه‌ای دیگر در همان جا، به شماره‌ی ۶۲۳ از مجموعه‌ی لاله‌لی.

۹) نسخه‌ی سال ۹۹۲، که منصور بن علی بن محمد بن احمد میناوی جرجاوی از روی نسخه‌ی اصل مصنف نوشته، و در کتاب‌خانه‌ی سوهاج، شماره‌ی ۱۶۱ مجموعه‌ی تاریخ موجود است.

تصویری از آن در معهد المخطوطات قاهره، به شماره‌ی ۳۳۵ تاریخ موجود است. (فهرست مصوّرات تاریخی آن کتاب‌خانه ۱/ ۱۸۴) و تصویر دیگری از آن در کتاب‌خانه‌ی عمومی آیه‌الله حکیم در نجف اشرف، شماره‌ی ۵۵۲ وجود دارد.

۱۰) تصویری از نسخه‌ی دیگر کتاب، در معهد المخطوطات قاهره موجود است (فیلم شماره‌ی ۴۷۹)

۱۱) نسخه‌ای در کتاب‌خانه‌ی بلدیّه‌ی اسکندریه، تحریر ۱۱۰۶، شماره‌ی ۲۸۲۶ د، شامل ۷۵ برگ، که تصویری از آن در مرکز خدمات و تحقیقات فرهنگی بیروت به شماره‌ی ۴۱۵ موجود است (فهرست مصوّرات مرکز، ص ۱۰۸)

۱۲) نسخه‌ای در کتاب‌خانه‌ی بلدیّه‌ی اسکندیّه، شماره‌ی ۸ مجموعه‌ی الفرق الإسلامیة، که تصویری از آن در معهد المخطوطات قاهره (فیلم ۱۶۵ توحید) موجود است.

۱۳) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ملی تونس، شماره‌ی ۹۳۳۰، که تصویری از آن در معهد المخطوطات کویت هست. (مجله‌ی معهد، مجلد ۲۷، ج ۱ ص ۳۰۴)

۱۴) نسخه‌ای اعراب دار، از قرن دهم، در کتاب‌خانه‌ی دانشگاه لوس آنجلس،

در کالیفرنیا، آمریکا، به شماره‌ی D- ۴۱۲.

(۱۵) نسخه‌ای دیگر در آن، متعلق به قرن دوازدهم، ضمن مجموعه‌ی

M- ۸۲۲.

(۱۶) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران، شماره‌ی ۶۹۴۵، تحریر

قرن ۱۲. (فهرست کتاب‌خانه ۱۶ / ۴۰۷)

(۱۷) نسخه‌ی موزه‌ی انگلیس، ضمن مجموعه‌ی ۴۲۸۰، که در آن‌جا، به نام

«تلخیص البیان فی علامات مهدی آخر الزمان» معرفی شده، ولی (با رؤیت نسخه

معلوم شد که) کتاب «عقد الدرر» است!

(۱۸) نسخه‌ی غوطا، شماره‌ی ۲۰۵۵، شماره‌ی ۸۵۴، که ویلهلم بریتش در

فهرست خود یاد کرده است.

چاپ‌های آن

(۱) چاپ قاهره ۱۳۹۹، با تحقیق دکتر عبدالفتاح محمد حلو، انتشارات مکتبه

الخانجی.

(۲) افست آن در تهران، مکتبه نیوی، ۱۴۰۰.

(۳) افست بیروت، مکتبه العلمیة، ۱۴۰۳. البتّه روی جلد این چاپ نوشته

شده: «تحقیق و تعلیق گروهی از دانشمندان تحت نظر ناشر» که از این عبارت،

تحقیق جدیدی به نظر می‌آید؛ ولی با ملاحظه‌ی کتاب روشن می‌شود که این چاپ

نیز افست چاپ قاهره- بدون هیچ‌گونه تغییری- است.

(۴) مجله‌ی «اخبار التراث»، نشریه‌ی معهد المخطوطات کویت، شماره‌ی

۱۷، (سال ۱۴۰۵ / ۱۹۸۵) ص ۱۸ خبر داد: استاد مهیب صالح عبدالرحمان از

اردن، تحقیق این کتاب را به پایان برده و به عنوان پایان‌نامه، رشته‌ی حدیث، به

دانشگاه ملک سعود ریاض ارائه کرده، و در دست چاپ است.

(۵) مکتبه عالم الفکر قاهره در سال ۱۴۱۱، از روی چاپ خانجی، افست آن

را منتشر کرد.

فیه

شماره ۱۰

[۱۹] الغيبة (مسألة في....)

تألیف: قاضی عبدالجبار بن احمد بن خلیل بن عبدالله بن اسدآبادی معتزلی (متوفی ۴۱۵).

خطیب در تاریخ بغداد ۱۱ / ۱۱۳ شرح حال او را گفته و مفصل تر از آن، رافعی در التدوین ۳ / ۱۱۹-۱۲۵. رافعی، متن دستور صاحب بن عباد به او را- در محرم ۳۶، که او را به عنوان قاضی القضاة ری، قزوین، ابهر، زنجان، سهرورد، قم، دماوند و مناطق دیگر منصوب کرد- آورده است.

شرح حال دیگری را، ابن مرتضی در طبقات المعتزله / ۱۱۲ آورده است. این رساله را دکتر عبدالکریم عثمان در مقدمه‌ی خود بر کتاب «شرح الاصول الخمسة» قاضی عبدالجبار، ضمن بیان شرح حال مؤلف و فهرست آثارش یاد کرده و گفته است:

مسأله‌ی فی الغيبة، یعنی در غیبت امام علیه السلام، رساله‌ای در یک برگ، در کتابخانه‌ی واتیکان، به شماره‌ی ۱۲۰۸ موجود است.

[۲۰] فتح المنان فی شرح وسیلة الفوز و الأمان فی مدح صاحب الزمان

تألیف: فاضل منینی، شهاب‌الدین ابی العباس احمد بن علی بن عمر طرابلسی دمشقی حنفی (متوفی ۱۱۷۲).

مرادی، در سلک الدرر ۱ / ۱۳۳ شرح حال و آثار او- از جمله این کتاب- را بیان کرده است.

«وسيلة الفوز و الأمان»، قصیده‌ای در مدح حضرت مهدی صلوات الله علیه است که شیخ بهاء‌الدین محمد عاملی (متوفی ۱۰۳۰) سروده است.

«فتح المنان» که شرحی بر این قصیده است، چند بار در آخر کتاب «کشکول» شیخ بهایی در مصر چاپ شده است، از جمله چاپ سال ۱۲۸۸ در بولاق. علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی، متن کامل کتاب را به صورت عکسی از روی همان چاپ بولاق، در کتاب خود «الإمام المهدی علیه السلام عند اهل السنة» ج ۱ صص ۵۱۵-۵۹۷ درج کرده است.

۱. در مورد این قصیده، بنگرید: ادبیات و تعهد در اسلام؛ تألیف محمد رضا حکیمی. مترجم

نکات دیگر در مورد این قصیده

قصیده‌ی شیخ بهایی به دلیل شهرت و لطافت، مورد توجه بزرگان، بوده است.

شیخ جعفر خطی بحرانی (متوفی ۱۰۳۸) که معاصر با ناظم (شیخ بهایی) بود، به درخواست وی، قصیده‌ای در استقبال آن سرود، با مطلع:

هی الدار تستسقیك مدمعك الجاري فسقيا، فخير الدمع ما كان للدار
امیرمحمد ابراهیم بن امیرمحمد معصوم حسینی قزوینی (متوفی ۱۱۴۵) نیز
قصیده‌ای در استقبال از آن سرود.

سید عبدالله جزائری فرزند سید نورالدین فرزند محدث بزرگوار سید نعمه‌الله
جزائری نیز این قصیده را تشطیر کرد، که آغاز آن چنین است:

سری البرق من نجد، فجدد تذکاري سوائف أنستها تصاریف أعصار
دانشمند فقید، علامه‌ی ادیب، مرحوم شیخ جعفر بن محمد نقدی عراقی
عماری نجفی (متوفی ۱۳۷۰) نیز شرحی بر این قصیده در دو جلد نگاشت، که در
سال ۱۳۴۴ در نجف اشرف چاپ شده است.^۱

[۲۱] فرائد فوائد الفكر في الإمام المهدي المنتظر

تألیف: مرعی بن یوسف کرمی مقدسی حنبلی (متوفی ۱۰۳۳)
اسماعیل پاشا در هدیه العارفین ۲/ ۴۲۶، شرح حال و آثار او، از جمله همین
کتاب را بیان کرده است.

نسخه‌های خطی

- ۱) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی عاشر افندی، در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی
اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۴۶.
- ۲) نسخه‌ی خط مؤلف، به تاریخ اواخر ربیع الثانی ۱۰۲۲، در ابتدای
مجموعه‌ای از رسائل او که همه به خط اوست، در کتاب‌خانه‌ی ملی پاریس،
شماره‌ی ۲۰۲۶.

۱. نام این شرح «متن الرحمان فی شرح وسیلة الفوز و الأمان» است. در مورد آن، بنگرید: الذریعة
۱۵۲/۲۳.

- ۳) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی مسجد جامع، بمبئی.
- ۴) نسخه‌ی دانشگاه پرینستون آمریکا، مجموعه‌ی «گارت» شماره‌ی ۱۵۲۷.
- ۵) نسخه‌ی دارالکتب قاهره (فهرست خدیویه‌ی قدیم ۶ / ۱۶۱، فهرست دارالکتب ۱ / ۳۳۷)
- ۶) نسخه‌ی بریل ۲ / ۱۰۰۶ (فهرست هوتسما ۱ / ۵۲۸)

[۲۲] قصیده فی المهدی

سروده‌ی محی‌الدین ابن عربی، ابی‌عبدالله محمدبن علی طائی اندلسی (متوفی ۶۳۸). این قصیده ۸۳ بیت دارد. مطلع آن چنین است:

خلیلی ائی للشریعة حافظ   ولكن لها سرّ علی عینه غطا
و بیت آخر آن این است:

و صاحب ابیات عظیم جلاله   تتوّج بالجوزاء و انتعل السها

پس از آن، فصلی در مولد، نسب، مسکن، و دیگر شؤون مربوط به مهدی علیه السلام آورده است.

نسخه‌ای از آن در دارالکتب الظاهریه‌ی دمشق، مجموعه‌ی ۶۸۲۴، برگ ۷۲ تا ۷۵ موجود است که استاد محمد ریاض مالح در فهرست ظاهریه (فهرس التصوّف ۲ / ۴۴۵-۴۴۶) یاد کرده است.

دکتر عثمان یحیی در کتاب خود - که در شرح حال ابن عربی نوشته - ج ۲ ص ۴۲۱، این قصیده را، به شماره‌ی ۵۶۷ یاد کرده و گفته که در اوّل دیوان او چاپ شده است.

[۲۳] القطر الشهدی فی اوصاف المهدی (قصیده)

سروده‌ی شهاب‌الدین احمدبن احمدبن اسماعیل حلوانی شافعی مصری خلیجی^۱ (متوفی ۱۳۰۸)

این منظومه‌ی لامیه، همراه با شرح آن «العطر الوردی» (تألیف

۱. منسوب به رأس الخلیج، نزدیک دمیاط.

محمد بن محمد مصری بلیسی) - که قبلاً یاد شد - در بولاق مصر، سال ۱۳۰۸ چاپ شده است. همراه آن، چهار رساله‌ی دیگر از ناظم، و تقریظ‌های منظوم گروهی از ادیبان معاصر وی چاپ شده است.

هم‌چنین به ضمیمه‌ی کتاب «فتح ربّ الأرباب» در مطبعة المعاهد مصر، در سال ۱۳۴۵ منتشر شده است.

چنان‌که اشاره شد، این قصیده همراه با شرح آن، ضمن مجموعه‌ی «الإمام المهدي عند اهل السنة» ۲ / ۱۰۹ - ۱۵۳، به کوشش علامه شیخ مهدی فقیه ایمانی به صورت عکسی (از روی نسخه‌ی بولاق مصر ۱۳۰۸) چاپ شده است.

در مورد این قصیده و ناظم آن، بنگرید:

اكتفاء القنوع / ۴۶۷، ايضاح المكنون / ۲ / ۲۳۴، هدية العارفين / ۱ / ۱۹۲، معجم المطبوعات / ۷۹۲ و ۱۶۴۲.

[۲۴] القول المختصر في علامات المهدي المنتظر

تأليف: ابن حجر هيثمي، ابي العباس احمد بن محمد بن محمد بن علي هيثمي شافعي سعدي انصاري، مصري مكّي (متوفّي در مكّه ۹۷۴).
آغاز کتاب چنین است:

الحمد لله حمداً يليق بعظيم سلطانه و بجمال جلاله، و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله، و بعد.... فهذا كتاب لقبته بالقول المختصر....

اسماعيل پاشا بغدادی در ايضاح المكنون ۲ / ۲۵۳ و هدية العارفين ۱ / ۱۴۶، این کتاب را در ضمن تألیفات مصنف نام برده است.

هم‌چنین به شرح حال وی در منابع زیر مراجعه شود:

شذرات الذهب / ۸ / ۳۷۰ (چاپ اول)، الكواكب السائرة / ۳ / ۱۱۱، النور

السافر / ۲۵۸ (چاپ دوم)

«هیتمی» (به تاء) منسوب است به محلّه‌ی ابي الهیتم، در اقلیم غربی مصر.

نواده‌ی مؤلف، رضی الدین بن عبدالرحمان بن احمد بن محمد بن حجر هيثمي شافعي مصري (متوفّي در مكّه ۱۰۷۱) حاشیه‌ای بر کتاب جدش دارد، که قبلاً یاد شد.

نسخه‌های یادشده

- ۱) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی دانشگاه پرینستون در ایالت نیوجرسی، آمریکا، به شماره‌ی ۲۹۹۲، تحریر: سال ۹۶۹. (فهرست ماخ / ۲۱۹، شماره‌ی مسلسل ۲۵۶۰)
- ۲) نسخه‌ای که در حرم مکه دیدم، مجموعه‌ی «۵۹-ردود»، تاریخ: ۱۵ صفر سال ۱۰۵۳، برگ ۱۱۷ به بعد در مجموعه.
- ۳) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی قادریه‌ی بغداد، شماره‌ی ۱۱۳۷.
- ۴) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی اوقاف بغداد، رساله‌ی دوم از مجموعه‌ی ۵۰۴۸.
- ۵) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، چهارمین رساله از مجموعه‌ی ۱۳۷۶۹، تحریر سال ۱۳۰۱.
- ۶) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، سومین کتاب از مجموعه‌ی ۲۲۸۰۱. [این سه نسخه، در فهرست کتاب‌خانه‌ی اوقاف ۲ / ۴۶۶-۴۶۷ معرفی شده‌اند.]
- ۷) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی آیه‌الله حکیم، نجف، شماره‌ی ۱۵۴۵.
- ۸) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی عباسیه [باش اعیان] بصره، ضمن مجموعه‌ی ۱۶۷.
- ۹) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی عمومی اوقاف موصل، تحریر سال ۱۱۶۱. انتقالی از کتاب‌های مسجد جامع بزرگ نوری، ضمن مجموعه‌ی ۴۴، که در ابتدای این مجموعه، رساله‌ای در شرح حال مؤلف موجود است. (فهرست کتاب‌خانه ۲ / ۲۶۷)
- ۱۰) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، انتقالی از کتاب‌های مدرسه‌ی امینیّه، شماره‌ی ۱ / ۲۳ (فهرست کتاب‌خانه ۴ / ۱۹۱)
- ۱۱) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، انتقالی از کتاب‌های مدرسه‌ی احمدیه، در انتهای مجموعه‌ی ۸۷ / ۲۴ (فهرست کتاب‌خانه ۵ / ۳۴۴)
- ۱۲) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، انتقالی از کتاب‌های مسجد جامع بنی‌شیت، ضمن مجموعه‌ی ۶۳ (فهرست کتاب‌خانه ۲ / ۲۸۱). البتّه این کتاب، در فهرست به نام «تلخیص البیان» معرفی شده، که به دلیل خطبه‌ی یادشده‌ی آن، این نسبت غلط است و همان کتاب «القول المختصر» می‌باشد.

۱۳) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی اوقاف بغداد، شماره‌ی ۳۲۹۴، که استاد ریاض مالح در فهرست کتاب‌خانه‌ی ظاهریه دمشق (فهرست تصوّف ۲ / ۴۶۶) از آن یاد کرده است.

۱۴) نسخه‌ی دارالکتب المصریة، شماره‌ی ۱۴۲- مجامیع.

۱۵) نسخه‌ی نوشته‌شده در حیات مؤلف، که بر او خوانده شده و خطّ او بر آن نسخه هست. این نسخه از کتاب‌های مدرسه‌ی احمدیه‌ی حلب بوده، که به کتاب‌خانه‌ی اوقاف آن شهر، و سپس به کتاب‌خانه‌ی اسد در دمشق منتقل شده است.

۱۶) نسخه‌ای که در کتاب‌خانه‌ی ظاهریه‌ی دمشق بوده و به کتاب‌خانه‌ی اسد انتقال یافته است، ضمن مجموعه‌ی ۵۲۴۳ ص ۱۶۳- ۱۷۲، تحریر: سال ۱۱۱۵. (فهرست ظاهریه: فهرست تصوّف ۲ / ۴۶۶)

۱۷) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی استاد فخرالدین حسنی در دمشق، که استاد ریاض مالح در فهرست تصوّف ۲ / ۴۶۶ یاد کرده است.

۱۸) نسخه‌ای ضمن مجموعه‌ای در کتاب‌خانه‌ی آثار یمنی صنعاء، از نسخه‌های خطّی کتاب‌خانه‌ی خانوادگی آل حمیدالدین، حاکمان سابق یمن (مجله‌ی المورد چاپ بغداد، مجلد ۲، شماره‌ی ۳، ص ۲۲۰).

۱۹) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی غربی مسجد جامع بزرگ صنعاء، تحریر: سال ۹۹۴، ضمن مجموعه‌ی ۷۴ علم کلام، ص ۳۹-۴۷ (فهرست کتابخانه / ۱۹۸)

۲۰) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی احقاف، در شهر تریم در حضر موت، مرکز تحقیقات فرهنگی یمن، در جمهوری یمن جنوبی، ضمن مجموعه‌ی ۱۳۷۱، برگ ۳۷ تا ۴۷ ب. (فهرس المخطوطات الیمنیة فی حضر موت، تألیف عبدالله محمّد الحبشی، ص ۳۴).

۲۱) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی احمدیه، مسجد زیتونه در تونس، تحریر: سال ۱۱۷۳، ضمن مجموعه‌ی ۲۱۳۵، برگ ۸۱ تا ۱۰۰ (فهرست کتاب‌خانه ۱ / ۴۶۴).

البته نگارنده آن فهرست، این رساله را به ابن حجر عسقلانی نسبت داده که اشتباه است.

۲۲) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی عاطف افندی، اسلامبول، شماره‌ی ۲۲۳۰.
۲۳) نسخه‌ی مجموعه‌ی ینی جامع، در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، برگ ۱۲۳ ب - ۱۴۱ الف از مجموعه‌ی شماره‌ی ۱۱۸۵، تحریر: سال ۱۰۵۸.
۲۴) نسخه‌ی مجموعه‌ی عاشر افندی در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه، اسلامبول، شماره‌ی ۱۴۴۶.

۲۵) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی بایزید، اسلامبول، شماره‌ی ۷۹۴۸.
۲۶) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی پیر سید محب‌الله شاه، در جهندی والا، غرب پاکستان، نزدیک حیدرآباد سند.

۲۷ و ۲۸) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۲۵ و ۱۰۳۴۸.
۲۹) نسخه‌ی مرکز تحقیقات و مخطوطات وابسته به دانشگاه باپرو، در نیجریه‌ی افریقا. این نسخه، در مجله‌ی اخبار التراث، وابسته به معهد المخطوطات کویت، شماره‌ی ۲۳ ص ۵ چنین معرفی شده: «القول المختصر فی المهدی المنتظر، تألیف محمد بیلو، متوفی ۱۲۵۳» که خطای آن واضح است.
۳۰) نسخه‌ی دارالکتب المصریه، شماره‌ی ۲۹۲۱.
۳۱) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، شماره‌ی ۲۳۹۳، که مصطفی عاشور در تحقیق کتاب بر آن اعتماد کرده است.

چاپ‌ها

۱) چاپ عکسی اسلامبول، بر اساس نسخه‌ی خطی کتاب‌خانه‌ی بایزید (که در بخش نسخه‌های خطی به شماره‌ی ۲۵ معرفی شد). در این چاپ، ترجمه‌ی ترکی کتاب نیز- با حروف لاتین- ضمیمه شده است.
۲- مجله‌ی اخبار التراث، چاپ کویت، شماره‌ی ۱۵ (محرّم ۱۴۰۵ ص ۲۱) از قول استاد محمد زینهم محمد، محقق دارالمعارف مصر خبر داده که این کتاب توسط ایشان در دست تحقیق است.
۳) تحقیق مصطفی عاشور، چاپ مکتبه القرآن، طنطا، سال ۱۴۰۷ (۱۹۸۷ میلادی).

[۲۵] المشرب الوردی فی المهدی

تألیف: نورالدین علی بن سلطان محمد قاری حنفی هروی مکی (متوفی در

مکه، سال ۱۰۱۴)

در هرات متولد شد و علم آموخت، سپس به مکه رفت و ساکن شد. در آنجا، از اساتید چندی درس گرفت و کتاب‌های زیادی نوشت که بیشتر آنها چاپ شده است. نسبت به مرام خود، تعصب فراوان داشت، لذا به شافعی و مالکی اعتراضات زیادی کرده، به طوری که محمد مکین به او پاسخ گفت. به همین دلیل، بعضی از پیروان مذاهب شافعی و مالکی، گفته‌اند که در آثار او نور علم نیست و از مطالعه‌ی آنها نهی کرده‌اند.

در خلاصه‌الآثر ۳/ ۱۸۵، البدر الطالع ۱/ ۴۴۵، تعلیقات الفوائد البهیه و منابع دیگر، شرح حال او را نوشته‌اند. هم‌چنین آثار او را در هدیه‌العارفین ۱/ ۷۵۳ نام برده، از جمله همین کتاب را یاد کرده است.

آغاز کتاب چنین است: الحمد لله الذی اوضح سبل الدین باجتهاد الأئمة المجتهدين، و جعلنا ببركاتهم من جملة المهتدين، فلا مهدى الا من هداه.....
خلیل ابراهیم فوتلای، کتابی در مورد زندگانی ملا علی قاری به نام «الإمام علی القاری و اثره فی علم الحدیث» نوشته است (چاپ بیروت، منشورات دارالبشائر الاسلامیة، ۱۴۰۸)

نسخه‌های خطی

- ۱) نسخه‌ی عاشر افندی، در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۱۴۶.
- ۲) نسخه‌ی اسعد افندی، در همان کتاب‌خانه، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۴۶. و نسخه‌ای دیگر در همان‌جا، ضمن مجموعه‌ی ۳۵۲۳.
- ۳) نسخه‌ی عبدالحمید، در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۱۴۳۹.
- ۴) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ملی برلن، شماره‌ی ۲۷۳۱، تحریر: سال ۱۱۷۵، که آلورث در فهرست خود یاد کرده است.

- (۵) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی نور عثمانیه، ضمن مجموعه‌ی ۴۰۶، اسلامبول
- (۶) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی کوپرلی، اسلامبول، ضمن مجموعه‌ی ۵۹۰.
- (۷) نسخه‌ای که در کتاب‌خانه‌ی قادریه‌ی بغداد دیدم، ضمن مجموعه‌ای از رسائل مؤلف به شماره‌ی ۷۲۴ (برگ ۱۱۵ ب- ۱۳۱ الف). در آخرین نسخه آمده است: «نقلته من خط مؤلفه، عاملنا الله بلطفه» و در حاشیه‌ی صفحه آمده است: «بلغ مقابله علی خط مؤلفه بمکة، قبالة البيت الشريف، سنة ۱۰۶۶»
- (۸) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی رضا، در رامپور هند.
- (۹) نسخه‌ی دارالکتب المصریة، شماره‌ی ۲۳۲۳۱ ب، تحریر محمد ابومطاع، سال ۱۲۹۷. (فهرست کتاب‌خانه ۳ / ۶۳)
- (۱۰) نسخه‌ی دیگر در همان کتاب‌خانه، شماره‌ی ۲۰۷۱۹، نوشته شده از روی خط مؤلف (فهرست کتاب‌خانه ۳ / ۶۳)
- (۱۱) نسخه‌ی دانشگاه پرینستون امریکا، ضمن مجموعه‌ی ۴۱۱۳، تاریخ ۱۱۲۴، (فهرست ماخ / ۲۱۹)
- (۱۲) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ندوة العلماء در لکهنو، هند، ضمن مجموعه‌ی ۶۳ (فهرست کتاب‌خانه / ۸۲۳)
- (۱۳) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی کوپرلی، ترکیه، ضمن مجموعه‌ی ۱۵۹۰، تحریر: قرن ۱۱ (فهرست کتاب‌خانه ۲ / ۲۷۹)
- (۱۴) نسخه‌ی دیگر از مجموعه‌ی احمد پاشا در همان کتاب‌خانه، تحریر: ۱۱۱۴، ضمن مجموعه‌ی ۳۳۲ (فهرست کتاب‌خانه‌ی کوپرلی ۲ / ۵۸۵)
- (۱۵) نسخه‌ی کتاب‌خانه‌ی ظاهریه، در انتهای مجموعه‌ی ۳۶۷۵، برگ ۱۰-۲۵، (فهرست مجموعه‌های ظاهریه ۲ / ۳۸۴)
- ۱۶ و ۱۷) دو نسخه‌ی در کتاب‌خانه‌ی امیر علی مهنا در بیروت (مجله‌ی اخبار التراث الاسلامی، چاپ کویت، شماره‌ی ۲۱، ص ۲۱ و ۲۲)

چاپ‌ها

- (۱) چاپ قدیم سنگی، اسلامبول
- (۲) چاپ مطبوعه‌ی محمد شاهین، سال ۱۲۷۸ (معجم المطبوعات / ۱۷۹۴)

[۲۶] المهدی المنتظر

تألیف: علامه‌ی معاصر، ابی‌الفضل عبدالله بن محمد بن صدیق حسنی
ادریسی مغربی.

انتشارات عالم الکتب بیروت، نخستین چاپ آن را در سال ۱۴۰۵ (۱۹۸۵ میلادی) در ۱۳ صفحه منتشر ساخته، که مراجعه و فهرس احادیث آن توسط شیخ عبدالعزیز عزالدین سیروان انجام شده است.

[۲۷] النجم الثاقب فی بیان أنّ المهدی من اولاد علی بن ابی طالب

آغاز نسخه: الحمد لله الغنیّ الوهاب الظاهر لكل احد بقهره و علاه... نسخه‌ی خطی آن در مجموعه‌ی لاله لی به شماره‌ی ۶۷۹، در کتاب‌خانه‌ی سلیمانیه‌ی اسلامبول موجود است. و عکسی از آن نیز در کتاب‌خانه‌ی نگارنده وجود دارد.^۱

۱. کتاب‌خانه‌ی علامه سید عبدالعزیز طباطبایی رحمته، پس از ارتحال ایشان، در شهر قم، هم‌چنان موجود، و در معرض استفاده‌ی اهل تحقیق است. فهرست نسخه‌های عکسی موجود در آن نیز در یادنامه‌ی آن فقید سعید چاپ شده، و عکس کتاب «النجم الثاقب» نیز در آن مجموعه‌ی گران‌قدر وجود دارد. (مترجم)